

סימן כ - משחק בלגו בשבת

שאלה

הבן שלי מאוד אוהב לבנות בלגו. הוא בונה דגמים, ובדרך כלל, הם נשארים בנויים לכמה ימים או שבועות.

האם מותר לו לבנות עם הלגו בשבת?

תשובה

מותר לבנות בלגו למרות שהבניה היא לכמה ימים.

צריך לשים לב להלכות של בניית אוהל עראי, ולכן לא לבנות דברים שיש בהם חלל טפח, אם יש להם שתי מחיצות שלמות.

נימוקים

א. איסור תקיעה

בכמה מקומות בגמרא במסכת שבת נזכר שיש איסור לתקוע דבר בחוזק בשבת. בדף קכב: נאמר:

תנו רבנן, דלת של שידה ושל תיבה ושל מגדל נוטלין, אבל לא מחזירין. ושל לול של תרנגולים, לא נוטלין ולא מחזירין.

בשלמא של לול של תרנגולים, קסבר כיון דמחברי בארעא יש בנין בקרקע, יש סתירה בקרקע. אלא של שידה ושל תיבה ושל מגדל מאי קסבר? אי קסבר יש בנין בכלים, יש סתירה בכלים, ואי אין סתירה בכלים אין בנין בכלים?...

אמר רבא: קסבר אין בנין בכלים ואין סתירה בכלים, וגזירה שמא יתקע.

ופירש רש"י:

נוטלין - משמע מסלקין אותן בשבת מהיתר ציר שלהן. לול - בנין העשוי לתרנגולין. לא נוטלין ולא מחזירין - כדמפרש ואזיל, חזרתו בנין ממש הוא, וסילוקו סתירה גמורה היא...

לעולם קסבר אין סתירה ואין בנין - הלכך נוטלין, ומיהו אין מחזירין - מדרבנן. גזירה שמא יתקע - בחזקה בסכין ויתדות, והוה ליה גמר מלאכה וחיוב משום מכה בפטיש.

הגמרא אומרת, שבכלים לא שייך איסור בונה, ולכן הגמרא אומרת שהאיסור להחזיר את הדלתות של הכלים הוא משום חשש שמא יתקע. מדברי רש"י עולה, שאיסור שמא יתקע הוא תולדה של מכה בפטיש. אבל בתוספות (קב: ד"ה האי מאן) כתבו שהאיסור הוא משום בונה (התוספות לשיטתם, שיש בנין בכלים במקום שעושה את הכלי, וסוברים התוספות שכל שצריך להשתמש בכוח כדי לחבר, נחשב עושה בנין, ולכן כל שתוקע חייב משום בונה). וכשיטתם כתב גם הר"ן (מז. מדפי הרי"ף ד"ה תנו רבנן) בתירוץ אחד, וכן כתב גם המגיד משנה בדעת הרמב"ם (פרק י הלכה יג, שיובא עוד לקמן):

והענין, שאף על פי שאמרו אין בנין בכלים זהו בכלים שנתפרקו להחזירן כמו שנתבאר פרק כ"ב. אבל העושה כלי מתחלתו אין לך בנין גדול מזה, ואין נקרא זה בנין בכלים שהרי אינו כלי אלא עושה כלי.

ב. גזירת שמא יתקע

מתוך אותה הגמרא אנו רואים גם, שיש איסור לעשות דברים כאשר יש חשש שמא יבוא לתקוע. מקור נוסף העוסק בגזירת שמא יתקע הוא הרכבת מיטה של פרקים (שבת מז.):

לוי בר שמואל אשכחניהו לרבי אבא ולרב הונא בר חייא, דהוו קיימי אפיתחא דבי רב הונא. אמר להו, מהו להחזיר מיטה של טרסיים בשבת? אמרו ליה שפיר דמי. אתא לקמיה דרב יהודה. אמר הא רב ושמואל דאמרי תרווייהו, המחזיר מיטה של טרסיים בשבת חייב חטאת.

מיתבי המחזיר קנה מנורה בשבת חייב חטאת, קנה סיידין לא יחזיר, ואם החזיר פטור אבל אסור...?

אינהו דאמור כי האי תנא. דתניא: מלבנות המטה, וכרעות המטה, ולוחים של סקיבס לא יחזיר, ואם החזיר, פטור אבל אסור. ולא יתקע, ואם תקע חייב חטאת. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אם היה רפוי - מותר.

ופירש רש"י:

טרסיים – צורפי נחשת... והולכין מעיר לעיר למלאכתן, ונושאים עמהן מטות של פרקים. אינהו – רבי אבא ורב הונא רב חייא. דאמור כי האי תנא – כרבי שמעון דמתיר לכתחילה. יתקע – בחזק על ידי יתדות.

הגמרא עוסקת בכלי שניתן לפירוק והרכבה, כמו המיטה של הטרסיים או קנה המנורה. כברייאתא בגמרא מבואר, שנחלקו התנאים מה הדין כשמחזיקים בחיבור רפוי. לדעת רשב"ג, שהלכה כמותו, מותר להחזיר באופן זה. אבל אם החיבור נעשה בכח, אסור מדרבנן, 'שמא יתקע'. והחולקים על רשב"ג סוברים, שאסור להחזיר גם כשהוא רפוי, גזירה שמא יתקע. מדברי רש"י נראה, ש'שמא יתקע' היינו שישתמש במסמרים כדי לחזק את החיבור. ואם כן, עצם החיבור בכח כשלעצמו אינו נחשב איסור תורה.

כך נראה גם מלשון הרמב"ם (שבת כב, כו):

אין גודלין את שער הראש ואין פוקסין אותו מפני שנראה כבונה.

ואין מחזירין מנורה של חליות ולא כסא המפוצל... וכיצא בהן, מפני שנראה כבונה.

ואם החזיר פטור שאין בנין בכלים ואין סתירה בכלים.

ואם היה רפוי מותר להחזירו.

מבואר מדברי הרמב"ם, שאפילו החזיר באופן שאינו רפוי, כלומר בהידוק, אין איסור תורה. אלא שלשיטת הרמב"ם יש להקשות, ממה שכתב בפרק י (הלכה יג), והעתיקו גם השולחן

ערוך (שיג, ט):

המכניס יד הקרדום בתוך העץ שלו הרי זה תולדת בונה, וכן כל כיוצא בו. וכן התוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד הרי זה תולדת בונה וחייב.

כאן מבואר לדעת הרמב"ם, שחיבור של שני חלקים "עד שנתאחדו" זה תולדת בונה, וחייב. אם כן, מדוע כשתוקע את החלקים של המנורה והכסא, אין חיוב? בפשטות, נראה לתרץ, שמה שכתב הרמב"ם "התוקע עץ בעץ... עד שנתאחד" הוא במקרה של חיבור כזה, שעניינו הוא להיות קבוע. החיבור של המיטה והכסא הם חיבורים ארעיים בעצם הגדרתם, שהרי התפקיד של הכלי הזה הוא להיות כזה שניתן להרכיב ולפרק. חיבור כזה בוודאי אינו נחשב "עד שנתאחד", ולכן אין לחייב עליו מדין בונה, אלא רק אם יתקע, משום מכה בפטיש. אבל מדברי כמה מהאחרונים נראה שהלכו בדרך אחרת. האבני נזר (או"ח ריא אות ח) כותב, שצריך לומר שיש מדרגת בינים בין 'רפוי' ובין 'בכח': רפוי ואינו רפוי. ובמדרגת הבינים הזו עוסק הרמב"ם בפרק כב לגבי המיטה והכסא, ובה יש איסור דרבנן בלבד. וכן כתב גם החזון אי"ש (שבת סימן נ אות י). ונמצא שלשיטתם, אם מחזירים את המיטה בכח ממש, זה יהיה כבר איסור תורה של בונה. וכן כתב גם בשו"ע הרב (סעיף כ). לעומת זאת, ערוך השולחן (סעיף ל) הלך כנראה בדרך של התירוץ הראשון שהזכרנו, שרק על ידי תקיעה במסמרים ויתדות יש חיוב חטאת.

ג. גזר 'רפוי' שהתיר רשב"ג

הטור (או"ח שיג) כתב:

מטה של פרקים אסור להחזירה ולהדקה. ואם תקע, חייב חטאת. ואם היא רפויה, מותר לכתחילה.

וראייתו כתוב על שם הר"מ מרוטנבורק שהוא הדין כוס של פרקים, אסור להחזירו אלא אם כן יהא רפוי.

ונראה דכוס אין דרך להדקו כל כך, ושרי בכל ענין.

מבואר לדעת הטור, שכיוון שאין הדרך להדק במיוחד את הכוס, מותר לכתחילה להרכיב את הכוס. הבית יוסף לומד מדברי הטור, שמה שהתיר רשב"ג הוא רק במקרה כזה, שמדובר בכלי שאין מהדקים אותו בכח. ולכן התיר רשב"ג ולא חשש שמא יתקע. אבל כאשר מדובר בכלי שמחזירים בדרך כלל בהידוק, גם לדעת רשב"ג יהיה אסור, אפילו כשמחזירו רפוי, שמא יתקע.

ד. דין כוס שיש לה הברגה

דברי הטור לגבי כוס הובאו גם בשולחן ערוך (שם סעיף ו):

מטה של פרקים אסור להחזירה ולהדקה, ואם תקע חייב חטאת. ואם היא (דרכה להיות) רפויה, מותר לכתחילה, (ובלבד שלא יהדק).

וכוס של פרקים, מותר לפרקן ולהחזירו בשבת. ויש מי שאומר שדין הכוס כדין המטה. הגה: ואם דרכו להיות מהודק אף על גב דעכשיו רפוי, אסור.

במגן אברהם (סקי"ב) כתב:

ונראה לי דכוסות שלנו, העשויים בחריצים סביב ומהודקים בחוזק, לכולי עלמא אסור. ולא דמי לכיסוי הכלים שעשויים כך, דהתם אין עשויים לקיום רק לפתחן ולסוגרן תמיד.

המגן אברהם מחלק בין הכוסות עם ההברגה שעליהן מדבר הטור, ובין כוסות עם מכסים. בשולחן ערוך הרב (סעיף כא) ביאר את החילוק של המגן אברהם:

אבל כוסות העשויים בחריצים סביב ומהודקים בחוזק לדברי הכל אסור להחזירם אפילו מניחם רפויים לגמרי. ומכל מקום כיסוי כלים העשויים כך בחריצים סביב (שקורי"ן שרוי"ף), אף על פי שמהדקינן אותם בחוזק מאד על פי הכלי אין בהם שום איסור לא בנטילתן משום סתירה ולא בהחזרתן משום בנין לפי שאינן עשויין לקיום כלל רק לפותחן ולסוגרן תדיר גם בשבת עצמה ולא אסרו בנין עראי וסתירתו אלא כשאינו עשוי על מנת לסותרו בשבת עצמה...

כלומר, כיוון שהמכסים מיועדים להיפתח ולהיסגר בשבת עצמה, זה בנין לשעה, שמותר לעשותו ולסתור אותו בשבת עצמה (עיין שו"ע שיד, י; רנט, ז). וכעין זה כתב גם ערוך השולחן (סעיף לא).

בט"ז (סק"ז) ניסח את ההיתר בדרך אחרת:

נראה דדוקא בכוס יש מי שמחמיר, שאין צריך לפורקו כי עיקר תשמישו שלא ע"י פירוק. מה שאין כן בנוד שעיקר תשמישו ע"י פירוק תמיד, לא מקרי גמר מלאכה אפילו אם הוא תוקע בחוזק השרוי"ף.

בניגוד לשו"ע הרב שדן באיסור בונה, הט"ז דן באיסור מכה בפטיש, ומסביר שבדבר שהדרך להרכיב ולפרק תמיד, כמו מכסה של סיר, לא שייך לומר שהרכבתו היא גמר מלאכה. החזון אי"ש (שם אות ט) חולק על שו"ע הרב. לדעתו, גם הרכבה לזמן, אסורה, גם בדבר שדרכו לפירוק והרכבה, כמו מיטה של טרסיים. ולכן הוא מבאר את ההיתר של המגן אברהם והט"ז קצת אחרת:

והא דכתבו הט"ז והמגן אברהם דמותר לתקוע את כיסוי הכלי כיון שעומד לסגור ולפתוח, היינו דוקא בכיסוי, שאין סתימת הכלי בנין, אלא שימוש. דכלי סתום לעולם אינו כלי. וכל ענין הכלי הוא להיות פתוח ולשמש בו, ולכסותו שלא בשעת שימוש. והלכך, אין הכיסוי והכלי כחד, אלא שני גשמים משתתפים בשימוש. אבל הרכבה הדרושה לשימוש כמו קנה סיידן ומטה של טרסיים... אף תיקון לשעה חשיב בונה.

החזון אי"ש טוען, שכלי מיועד לשימוש באופן זה, שלפעמים הוא עם הכיסוי, ולפעמים מורידים את הכיסוי. סיר בלי מכסה הוא לא 'מקולקל' ולא 'מפורק'. הוא פשוט פתוח. ובכך הוא שונה ממיטה מתפרקת וכדומה.

ה. איסור בניה במשחק לגו

הפוסקים שדנו בשאלת משחקי הלגו, הניחו שהחיבור של אבני הלגו הוא חיבור הדומה למיטה של פרקים. כלומר, חיבור חזק מספיק כדי שיהיה אסור 'שמה יתקע' גם לרשב"ג. ולפי זה, כתבו, שכיוון שהחלקים בלגו מיועדים לפירוק והרכבה כל הזמן, ולדבריו של השולחן ערוך הרב, אין בכך איסור.

ואם כן, כשמדובר במי שרגיל לבנות דגמים בלגו, שאמורים לעמוד לזמן רב, כמו בנדון השאלה, נראה שההיתר של שולחן ערוך הרב אינו שייך לגביו. אלא שיש לדון אם היסוד של החזון אי"ש מהווה שיקול להקל בנדון דידן. שכן, החלקים האלו אינם עומדים לשום שימוש מהותי, אלא רק למשחק. במובן זה, הם אינם 'שימושיים' יותר כשהם מחוברים, מאשר כשהם נפרדים, ולכן יש מקום לומר שהחיבור שלהם אינו חיבור משמעותי, בדומה לחיבור של הכלים והמכסים שעליהם דיבר החזון אי"ש.

אלא שהגרש"ז (שולחן שלמה שיד, א¹) הסתפק, אם דווקא בכיווי כלים, שבהם הכלי והכיווי מיועדים בקביעות זה לזה, נאמר שהחיבור וההפרדה שלהם אינם נחשבים חיבור, ולעומת זאת, אבני הלגו, שניתן להרכיבן בצורות שונות, אולי הן נחשבות כהרכבה מחדש כל פעם, ולכן אולי יהיה איסור כשהן מתחברות בכח, ולמעשה בשמירת שבת כהלכתה (טז, יט) כתב להחמיר בזה².

כל האמור הוא מתוך הנחה, שאכן החיבור של חתיכות הלגו הוא חיבור חזק. לעניות דעתי פשוט, שרוב החלקים שמחברים במשחק הלגו הם בגדר של חיבור רפוי, שהדרך היא לחברו באופן רפוי. אלו חלקים שמיועדים להתחבר ולהתפרק על ידי ילדים, וקשה מאוד לומר שהם מחוברים בכח. ולכן פשוט לענ"ד, שברוב המשחק בלגו, אין שום איסור כלל.

ו. איסור אהל

אף שכאמור, מותר לענ"ד לשחק בלגו, יש לשים לב שלא לעשות אוהל. כלומר, לא לבנות חללים בגובה טפח. שכן, בבניית חללים כאלו, עוברים על איסור אהל עראי. ואפילו כשלא מתכוונים לבנות אוהל בשביל לשים בתוכו דברים, סוף סוף, כל שבונה את הקירות משני כיוונים, ואז מוסיף עליהם את הגג נכנס לשאלות של איסור בניית אהל עראי (ראו שו"ע או"ח שטו, ג ומשנ"ב סק"ב שם).

¹ הדברים נדפסו ככל הנראה במילואים בסוף המהדורה הראשונה של שמירת שבת כהלכתה, שאינה תחת ידי. ושוב נזכרים בקיצור בפרק טז, הערות נז, נט במהדורה השניה והשלישית.

² עיין ביחווה דעת (ב, נה) שנקט גם הוא להקל, וכן בציץ אליעזר (יג, ל). אלא שמדברי שניהם נראה, שהם התבססו על כך שמדובר בהרכבה שמיועדת לפירוק בו ביום, ואילו בתשובה זו אנו דנים במי שמרכיב לזמן ארוך, שממילא ההיתר של שו"ע הרב לא שייך.

עוד נציין שבדברי הגרש"ז המובאים בשולחן שלמה נראה שנקט למעשה מעיקר הדין להקל, ולמעשה הקל רק לקטנים, ולגדולים – החמיר.